

MONIKA MICHAŁOWSKA

RYSZARDA KILVINGTONA *KWESTIE DO ETYKI*
– NOWE ARGUMENTY I PROCEDURY BADAWCZE
W CZTERNASTOWIECZNYM DYSKURSIE ETYCZNYM*

Datowane na rok 1332 *Kwestie do Etyki*¹ są efektem wykładów Ryszarda Kilvingtona (ca. 1302/1303–1361) na Uniwersytecie Oksfordzkim w latach 1324-1326, podczas których komentował *Etykę nikomachejską* Arystotelesa. Są one chronologicznie czwartym dziełem Kilvingtona i jednocześnie trzecim komentarzem do dzieł Arystotelesa jego autorstwa. Do pozostałych dzieł Kilvingtona zalicza się: *Sophismata* (*Sofizmaty*), *Quaestiones super De generatione et corruptione* (*Kwestie do O powstawaniu i ginięciu*), *Quaestiones super Physicam* (*Kwestie do Fizyki*), *Quaestiones super libros Sententiarum* (*Kwestie do Sentencji*)² oraz powstały już po opuszczeniu przez Kilvingtona uniwersytetu traktat teologiczny *In causa domini Ardmachani: allegationes magistri Ricardi devoti viri contra fratres*³. Dotychczas wydane krytycznie zostały jedynie *Sofizmaty*⁴ oraz *Kwestie do Etyki*⁵.

Dr hab. MONIKA MICHAŁOWSKA — Zakład Bioetyki Uniwersytetu Medycznego w Łodzi; adres do korespondencji: ul. Lindleya 6, 90-131 Łódź; e-mail: monika.michalowska@umed.lodz.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9415-389X>.

*Praca naukowa sfinansowana z środków Narodowego Centrum Nauki nr UMO-2014/15/B/HS1/00409.

¹ Więcej na temat powstania oraz zarysu tematyki *Kwestii do Etyki* zob. RICHARD KILVINGTON 2016, 1–60.

² Więcej na temat dzieł Kilvingtona i ich datowania zob. JUNG 2000, 189–220.

³ Paris, Bibliothèque nationale de France, Ms. lat. 3222, fols. 111v-116v. Zob. też SHARPE 2001, 485.

⁴ *The Sophismata of Richard Kilvington* (dalej *Sophismata*) (= RICHARD KILVINGTON 1990).

⁵ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. I–X, 63–336.

Ryszard Kilvington, jeden z założycieli szkoły tzw. Kalkulatorów Oxfordzkich⁶, uznawany jest obecnie za wybitnego logika i filozofa przyrody. Literatura przedmiotu potwierdzająca jego wkład w rozwój logiki średniowiecznej oraz nowożytnego przyrodoznawstwa jest stosunkowo obszerna⁷. Mało wciąż jednak wiadomo o jego myśli etycznej, która została zbadana jedynie w niewielkim stopniu⁸. Przyczyny niewielkiego zainteresowania etyką Kilvingtona należy, być może, doszukiwać się w charakterystycznym, niezwykle technicznym stylu Kilvingtona, który sprawia, że lektura *Kwestii do Etyki* wymaga znajomości nie tylko zagadnień związanych z problematyką tego dzieła, ale również wiedzy z zakresu średniowiecznej logiki, filozofii przyrody i fizyki matematycznej. Wydaje się jednak, że jest to cecha, która przemawia na rzecz wyjątkowości i oryginalności *Kwestii do Etyki*, szczególnie, że Kilvington był jedynym Kalkulatorem, który włączył w zakres swoich zainteresowań problematykę etyczną i w traktacie etycznym na dużą skalę zastosował argumentację oraz metody badawcze skonstruowane i stosowane przez Kalkulatorów w logice i filozofii przyrody. W niniejszym tekście wskażę na strukturę komentarza oraz charakterystyczny dla tego tekstu układ kwestii, omówię specyfikę argumentacji wykorzystywanej w *Kwestiach do Etyki* oraz przeanalizuję stosowane przez Kilvingtona procedury badawcze, takie jak rachunek proporcji, metoda *secundum imaginationem* oraz rozróżnienie sensów *simpliciter* i *secundum quid*, wskazując na ich zastosowanie w dyskursie etycznym.

KWESTIE DO ETYKI – STRUKTURA KOMENTARZA

Kilvingtona *Kwestie do Etyki* mają formę komentarza do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa i składają się z dziesięciu kwestii⁹. Należy jednak podkreślić, że jest to komentarz o niestandardowej strukturze. Od czasu przekładu wszystkich ksiąg *Etyki nikomachejskiej* na łacinę, dokonanego przez Roberta Grosseteste w 1246/1247 r., przyjętą powszechnie zasadą było komentowanie wszystkich ksiąg z zachowaniem kolejności ksiąg *Etyki nikomachejskiej* oraz z odniesieniami do każdego lub nieomal każdego zagadnienia poruszanego przez Stagi-

⁶ Poza Ryszardem Kilvingtonem do Kalkulatorów Oxfordzkich zaliczamy obecnie Rogera Swinesheada, Jana Dumbletona, Ryszarda Swinesheada, Williama Heytesbury'ego oraz Tomasza Bradwardine'a.

⁷ Zob. na przykład JUNG 2014; 2002; 2016; KRETZMANN 1988, 225–245.

⁸ Zob. na przykład MICHAŁOWSKA 2016b; 2008, 85–94; 2011, 465–492.

⁹ Więcej na temat powstania dzieła zob. MICHAŁOWSKA 2016a, 11–26.

rytę. Taki układ mają zarówno komentarze trzynastowieczne autorstwa na przykład Alberta Wielkiego¹⁰ czy Tomasza z Akwinu¹¹, jak też komentujące *Etykę nikomachejską* teksty czternastowieczne, takie jak komentarze Waltera Burleya¹² czy Jana Burydana¹³. Na tym tle traktat Kilvingtona zdecydowanie się wyróżnia. Po pierwsze, choć dzieło Kilvingtona, podobnie jak *Etyka nikomachejska*, składa się z dziesięciu części (kwestii), nie odnoszą się one do każdej z ksiąg, jak można byłoby przypuszczać, ale stanowią komentarz jedynie do wybranych ksiąg dzieła Stagiryty.

- ◆ Kwestia I *Czy każda cnota moralna rodzi się w działaniu?* analizuje zagadnienia z księgi II, 1–4 *Etyki nikomachejskiej*¹⁴.
- ◆ Kwestia II *Czy brak i nadmiar niszczą cnoty moralne?* analizuje zagadnienia z księgi II, 5–8 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia III *Czy cnotliwy znajduje upodobanie w czynach sobie właściwych?* analizuje zagadnienia z księgi III, 2 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia IV *Czy wola wytwarza swoje akty w sposób wolny?* analizuje zagadnienia z księgi III, 7–8 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia V *Czy odwaga zawiera się między brawurą a tchórzostwem?* analizuje zagadnienia z księgi III, 7–11 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia VI *Czy ci, którzy źle czynią, powinni być karani przez sędziów?* analizuje zagadnienia z księgi III, 8 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia VII *Czy szczodroliwość w odniesieniu do pieniędzy stanowi połowę?* analizuje zagadnienia z księgi IV, 1–3 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia VIII *Czy ktoś wielkoduszny obdarza się zaszczytami, których jest godny?* analizuje zagadnienia z księgi IV, 8–9 *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia IX *Czy sprawiedliwość jest cnotą doskonałą?* analizuje zagadnienia z księgi V *Etyki nikomachejskiej*.
- ◆ Kwestia X *Czy roztropność jest nawykiem działającym [wraz] ze słusznym osądem ze względu na to, co dobre i złe dla człowieka?* analizuje zagadnienia z księgi VI, 6–9 *Etyki nikomachejskiej*¹⁵.

¹⁰ ALBERTUS MAGNUS, *Super Ethica commentum et Quaestiones* oraz *Ethicorum libri X* (= ALBERTUS MAGNUS 1968-1987 oraz 1891).

¹¹ THOMAS AQUINAS, *Sententia libri Ethicorum* (= THOMAS AQUINAS 2011).

¹² GUALTERUS DE BURLEY, *Expositio super decem libros Ethicorum Aristotelis* (1521).

¹³ JOHANNES BURIDANUS, *Quaestiones super decem libros Ethicorum Aristotelis* (1513).

¹⁴ Stosuję tutaj numerację zgodną z wydaniem łacińskim: ARISTOTELES, *Ethica Nicomachea (recensio pura)* (= ARISTOTELES 1972).

¹⁵ Podana klasyfikacja odnosi się jedynie do głównych zagadnień poruszanych w danej kwestii, Kilvington bowiem w tej samej kwestii czasem odnosi się również do problemów poruszanych przez Arystotelesa w innych miejscach analizowanej księgi lub nawet w innych księgach.

Analiza treści kwestii i odniesień do poszczególnych ksiąg wyraźnie wskazuje, że zainteresowania Kilvingtona dotyczyły jedynie wybranych ksiąg *Etyki nikomachejskiej* — niektóre z nich Kilvington poddaje szczegółowemu omówieniu, a nawet poświęca im kilka kwestii, inne zaś zupełnie pomija. Również w przypadku wyboru podejmowanych zagadnień Kilvington nie porusza wszystkich problemów diskutowanych przez Arystotelesa i wybiera jedynie te, które leżą w obszarze jego zainteresowań. Analiza treści *Kwestii do Etyki* wskazuje, że do zagadnień szczególnie interesujących Kilvingtona, którym poświęca najwięcej miejsca, należą: 1) status cnót i wad etycznych¹⁶; 2) zagadnienie nabywania cnót i wad etycznych i rola działania¹⁷; 3) zagadnienie nawyku¹⁸; 4) koncepcja woli¹⁹; 5) działania dobrowolne i niedobrowolne²⁰; 6) cnoty: hojności, męstwa, wielkoduszności, sprawiedliwości i roztropności²¹; 7) relacja roztropności i wiedzy moralnej²².

Charakterystyczną cechą *Kwestii do Etyki* jest również to, że spośród problemów wybranych do analizy niektórym Kilvington poświęca znacznie więcej miejsca niż pozostałym i nie wynika to z wagi, jaką do tych zagadnień przywiązywał Arystoteles czy wcześniejsi komentatorzy *Etyki nikomachejskiej*, ale jest wyborem samego Kilvingtona. W wydaniu krytycznym objętość poszczególnych kwestii to około dwudziestu kilku stron, wyjątek stanowią trzy kwestie: II – 38 strony, III – 40 stron oraz IV – 44 strony. Wskazuje to na fakt, że zagadnienia statusu i nabywania cnót etycznych, roli działania i nawyku oraz woli i jej aktów stanowią trzon tematyczny *Kwestii do Etyki* w obszarze etyki.

UKŁAD KWESTII

Każda z dziesięciu kwestii wchodzących w skład komentarza ma identyczny układ, zgodny z przyjętym przez Kilvingtona we wcześniejszych tekstach schematem²³, i zaczyna się od sformułowania tezy omawianego zagad-

¹⁶ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones libros Ethicorum*, q. I–III.

¹⁷ *Ibid.*, q. I oraz II.

¹⁸ *Ibid.*, q. I, II oraz X.

¹⁹ *Ibid.*, q. IV.

²⁰ *Ibid.*, q. III, IV oraz IX.

²¹ *Ibid.*, odpowiednio kwestie: II oraz VII, V, VIII, IX, X.

²² *Ibid.*, q. X.

²³ Na temat układu i struktury kwestii w Kilvingtona *Kwestiach do Fizyki* zob. JUNG 2014, 47–50; 2002, 38; 2016, 111.

nienia w postaci pytania zawsze zaczynającego się od *Czy... (Utrum...)*, potem następuje część zawierająca argumenty główne (*argumenta principalia*). Za wyjątkiem pierwszego argumentu, zwykle nienumerowanego, każdy kolejny jest numerowany, a ich liczba wynosi od 7 do 9, wyjątek stanowi kwestia IV, która liczy 12 argumentów głównych. Pierwszy argument główny przyjmuje formę *Quod non* i przedstawia argumentację przeciwko stawianej tezie, potem następuje argumentacja za i przeciwko argumentowi, w znacznej części przypadków stanowiąca rozbudowane dyskusje wsparte o przykłady podlegające stopniowemu skomplikowaniu poprzez dodanie różnych czynników lub warunków zmieniających dany przypadek. W argumentacji Kilvington wykorzystuje formę zarówno ‘argumentu z autorytetu’, argumenty etyczne, fizyczne czy matematyczne, jak również konkretne przykłady, które są szczegółowo analizowane. Argumenty z autorytetu zazwyczaj odnoszą się do dzieł Arystotelesa lub Awerroesa i mają postać jedynie odniesień, niezwykle rzadko przyjmują formę cytatu, zazwyczaj niedokładnego, co oznacza, że Kilvington najprawdopodobniej cytował teksty z pamięci. Po omówieniu wszystkich argumentów głównych następuje na ogół krótki argument przeciwko kwestii (*Ad oppositum*), zawsze z jednym lub kilkoma odniesieniami do *Etyki nikomachejskiej*, wskazującymi na konkretne miejsca w dziele Stagiryty, które prezentują przeciwne stanowisko do stawianej tezy, bywa on również wsparty dodatkową argumentacją. Kolejną część kwestii stanowi opinia autora (*Determinatio quaestionis*), która nigdy nie zawiera odniesień ani cytatów, czasem składa się zaledwie z jednego zdania potwierdzającego prawdziwość stawianej tezy: „Ad quaestionem conceditur” (kwestie VII oraz VIII)²⁴. Ostatnia część kwestii stanowi odpowiedź na argumenty główne. Warto przy tym nadmienić, że Kilvington, choć odnosi się do każdego z argumentów głównych, nie odpowiada na każdy przywołany w nich argument czy tezę, w odpowiedziach niektóre analizuje niezwykle wnikliwie, inne zupełnie ignoruje, nie wracając do nich.

RODZAJE ARGUMENTACJI W KWESTIACH DO ETYKI

Oprócz zagadnień natury etycznej Kilvington w komentarzu poddaje pod dyskusję także problemy z obszaru filozofii przyrody, dotyczące w szczególności różnego rodzaju zmian i ruchu lokalnego, jak również matematyki, a zwłaszcza rachunku proporcji. Co ciekawe, *Fizyka* Arystotelesa stanowi

²⁴ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. VII, 265; *ibid.*, 286.

drugie po *Etyce nikomachejskiej* źródło cytowań i odniesień. W wydaniu krytycznym można odnaleźć 198 cytowań i odniesień do *Etyki nikomachejskiej* oraz 14 cytowań i odniesień do *Fizyki*²⁵. Równie częstym źródłem (10 cytowań i odniesień) jest *Komentarz do Fizyki* Awerroesa, który w tekście nierzadko jest zestawiany z *Fizyką* Arystotelesa²⁶.

Analizy fizyczne i matematyczne zostają wplecione w dyskusję etyczną, argumenty zaś zaczerpnięte z fizyki i matematyki służą wielokrotnie do uzasadnienia tez etycznych. Za przykład niech posłuży pierwszy argument IV kwestii, rozpoczynający dyskusję o wolność woli, który nie ma charakteru etycznego, ale pochodzi z *Fizyki* Arystotelesa:

Czy wola wytwarza swoje akty w sposób wolny? I dowodzi się, że nie, ponieważ wtedy pierwszy poruszyciel w sposób wolny mógłby zrodzić świat lub przynajmniej stworzyć świat od nowa, co jest przeciwne całej księdze VIII *Fizyki* o wieczności świata, gdzie Arystoteles mówi, że z woli starej nie powstaje wola nowa, i przez to dowodzi wieczności świata. I pierwszy wniosek wynika, ponieważ gdyby wola była wolna i mogła wytwarzać swoje akty w sposób wolny, mogłaby tworzyć swoje nowe akty i to bez żadnej przyczyny poruszającej²⁷.

W całym komentarzu znaleźć można argumenty zaczerpnięte z debat logicznych i fizycznych, dotyczące różnych rodzajów konieczności, tj. konieczności następnika oraz konieczności wnioskowania²⁸; oceny prawdziwości wniosku ujmowanego w sensie złożonym lub rozłącznym²⁹; koncepcji ruchu i zmiany³⁰; wyznaczania pierwszej i ostatniej chwili trwania procesu (chcienia lub niechcienia, nabywania cnoty)³¹; wyznaczania stopnia intensywności wolności woli, każdej z cnót, chcienia, przyjemności³²; wzrostu i zmniejszania się intensywności wolności woli, cnoty, wady³³; czy zagad-

²⁵ MICHAŁOWSKA 2016b, 80–81.

²⁶ Ibid.

²⁷ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones libros Ethicorum*, q. IV, 167: „Et probatur quod non, quia tunc primus motor libere potuisset generasse mundum vel saltem fecisse mundum de novo, quod est contra totum processum VIII *Physicorum* de aeternitate mundi, ubi dicit Aristoteles quod a voluntate antiqua non fit actio nova, et per hoc probat aeternitatem mundi. Et prima consequentia patet, quia cum voluntas sit libera et possit suos actus producere, et ita sine omni causa movente posset facere suas actiones novas”.

²⁸ Ibid., q. IV, 184, 207.

²⁹ Ibid., q. III, 148.

³⁰ Ibid., q. V, 210–211; tamże, q. VII, 252–253.

³¹ Zob. np. RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones libros Ethicorum*, q. I, 63–65, 77–78; tamże, q. IV, 198–199.

³² Zob. np. ibid., q. I, 77–78, 83–84; ibid., q. II, 125–127; ibid., q. V, 201–211; q. VII, 256.

³³ Zob. np. ibid., q. II, 102, 103; 108–110, 122.

nienie nieskończoności i podziału w nieskończoność kontinuum, jakim jest każda z cnót etycznych³⁴.

Ciekawym wątkiem w etycznych rozważaniach Kilvingtona jest przeniesienie koncepcji zmiany z obszaru filozofii przyrody na grunt etyki. Zmiana cnoty w wadę, i każda inna zmiana etyczna, jest dla Kilvingtona zmianą jakościową, a zatem podlega takim samym prawom jak zmiany innych jakości, na przykład jakości fizycznych. Co więcej, zmiany jakości etycznych można zbadać za pomocą takich samych procedur badawczych i opisać za pomocą identycznej terminologii jak zmiany jakości fizycznych. Kilvington uznaje za Arystotelesem³⁵, że zmiana musi zachodzić między przeciwieństwami, czyli kresami. Podkreśla również, że — jak każda zmiana — zmiana cnoty w wadę lub odwrotnie wymaga spełnienia trzech istotnych warunków, a mianowicie muszą istnieć: element doznający, który stawia opór; element działający, który działa z pewną siłą; nadwyżka siły do oporu, która jest konieczna, aby zmiana mogła się rozpocząć lub/i trwać. Do analizy zmian jakości etycznych wykorzystuje przyjętą już w *Kwestiach do Fizyki* definicję nadwyżki, zgodnie z którą „wszystko, co jest większe od czegoś, można podzielić na to, co jest równe temu, co przewyższane, i nadwyżkę”³⁶. Podkreśla, że podobnie jak w przypadku ruchu czy zmian jakości fizycznych, aby zaszła zmiana jakości etycznej, wystarczy minimalna nadwyżka siły w stosunku do oporu³⁷. Każde zatem cnotliwe działanie przyczynia się do budowania cnoty. Nie oznacza to jednak, że każda zmiana etyczna jest zau-

³⁴ Ibid., q. I, 63-69; 78-80.

³⁵ ARYSTOTELES, *Fizyka* (= ARYSTOTELES 2003), V. 2-3, 121–122 (226a–227a).

³⁶ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super Physicam*, Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, cod. lat. VI 72 (2810), l. I, f. 128; Richard KILVINGTON, *Kwestie o ruchu*, q. I, 128, w JUNG 2014. Zob. też MICHAŁOWSKA 2016b, 195.

³⁷ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. II, 105: „Septimo ad principale arguitur sic: vitiosus vitio superabundantiae est virtuosus virtute respectu cuius est illa superabundantia, igitur simul sunt virtus et superabundantia, igitur unum non est corruptivum alterius. Antecedens patet, quia habens vitium superabundantiae habet excedens respectu virtutis; sed omne excedens est divisibile in illud quod excedit et in illud secundum quod excedit; igitur tale vitium superabundantiae est divisibile in virtutem et in illud propter quod excedit virtutem; et ita habens vitium superabundantiae habet virtutem; igitur est virtuosus. Et illud argumentum maxime facit contra eos qui ponunt intensionem et remissionem per accumulationem formarum. Et confirmatur, quia dans alicui indigenti plus quam oportet dat eidem quod oportet, et quando, et ut oportet, quae omnes sunt circumstantiae virtutis.”; ibid., 123; RICHARD KILVINGTON, *Kwestie o ruchu*, q. I, 155, w JUNG 2014: „Uważam, że w przypadku każdej zmiany moc aktywna czynnika działającego przewyższająca – przez dowolnie małą nadwyżkę – opór elementu doznającego (niezależnie od tego, czy nadwyżkę ujmuje się w sposób wspólny [tzn. jednaki dla każdego rodzaju działań] (*communiter*) lub właściwy [dla danego działania] (*proprie*), czy uznaje za podzielną albo niepodzielną) spowoduje ruch.”; ibid., 156: „Co do pierwszego artykułu mówię, że każda nadwyżka wystarcza do ruchu.”

ważalna. Bywają bowiem takie zmiany, które są tak nieznaczne, że praktycznie nie jesteśmy w stanie dostrzec zwiększenia się cnoty po ich jednorazowym wystąpieniu. Czyż, na przykład, obdarowanie ubogiego drobną monetą od razu czyni ze skąpca osobę hojną? Również, jak zauważa Kilvington, intensywność potrzeby ubogiego może się zmieniać w sposób niedostrzegalny dla hojnego, aby ten mógł go obdarować, tak jak potrzebujący tego wymaga³⁸.

W wyznaczaniu schematu zachodzenia zmian etycznych, poza wskazaniem, ile nadwyżki działania cnotliwego powoduje zmianę z wady w cnotę lub odwrotnie, istotne wydaje się również wskazanie na moment, kiedy taka zmiana się zaczyna i kiedy *de facto* możemy już mówić, że ktoś stał się cnotliwy. Aby taki moment wyznaczyć, Kilvington wielokrotnie w całym komentarzu odwołuje się do poruszanego w filozofii przyrody zagadnienia wyznaczania pierwszej i ostatniej chwili trwania zmiany (*primum/ultimum instans*)³⁹. Tę terminologię wykorzystuje również w rozważaniach poświęconych wolności woli, zastanawiając się, czy wola w sposób wolny i sama z siebie może wytwarzać swoje akty, czy też działanie woli jest zawsze inicjowane przez coś zewnętrznego wobec niej. Jeśli udałoby się wskazać na taki moment, w którym wola zaczyna działać bez jakiegokolwiek wpływu innych czynników oznaczałoby to, że działa sama z siebie, a więc wytwarza swoje akty w sposób całkowicie wolny. Temu zagadnieniu Kilvington poświęca w całości szósty argument IV kwestii i odpowiedź na ten argument⁴⁰. Rozważając różne możliwości wyznaczenia takiej chwili, jak również to, czy da się wskazać na pierwszą chwilę, w której wola już wytwarza swój akt, czy też raczej na ostatnią chwilę, w której wola jeszcze nie wytwarza aktu, ostatecznie stwierdza: „Co do pierwszego argumentu przeciwko, mówi się, że w pierwszej chwili, w której wola wytwarza intencję, ta intencja jest w akcie”⁴¹. Argument ten służy Kilvingtonowi do wsparcia tezy, że wola jest absolutnie wolna i zupełnie niezależna od innych czynników wobec niej zewnętrznych.

Należy podkreślić, że takie zagadnienia, jak rodzaje konieczności, wykorzystanie sensów rozłącznego i złożonego, były poruszane w traktatach logicznych, takie zaś jak pierwsza i ostatnia chwila procesu, zmiany, zmniejszanie i zwiększanie się form jakościowych, podział w nieskończoność czy

³⁸ Więcej na ten temat zob. też MICHAŁOWSKA 2016b, 194–202.

³⁹ Zob. np. RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones libros Ethicorum*, q. I, 63–65, 77–78.

⁴⁰ *Ibid.*, q. IV, 174–177, 198–201.

⁴¹ *Ibid.*, q. IV, 198: „Ad primam formam in oppositum, dicitur quod in primo instanti in quo voluntas educit eam est talis intentio in actu”.

rozumienie pojęć „najmniejszy/najmniejszy stopień” danej formy tradycyjnie omawiano w komentarzach do *Fizyki* lub do *O powstawaniu i ginięciu*. Ich wykorzystanie w komentarzu etycznym jest zjawiskiem niecodziennym i stanowi o wyjątkowości tego tekstu, jak również wskazuje na oryginalny charakter przyjętego sposobu analizowania problemów i przytaczanej argumentacji.

PROCEDURY BADAWCZE KWESTII DO ETYKI I ICH ZASTOSOWANIE W ANALIZACH PROBLEMÓW ETYCZNYCH

Kwestie do Etyki wyróżniają się na tle innych komentarzy etycznych nie tylko rodzajem stosowanej argumentacji, znacznie wykraczającej poza standardowe argumenty wykorzystywane w debatach etycznych, oraz zawierającej również odniesienia czy wręcz zapożyczenia z debat logicznych i fizycznych, ale również wydają się unikatowe ze względu na fakt wykorzystywania przez Kilvingtona oryginalnych narzędzi badawczych. Zastosowanie rachunku proporcji, metody *secundum imaginationem* czy rozróżnienie w rozważaniach ujmowania rzeczy ‘po prostu’/‘bezwarunkowo’ (*simpliciter*) i ujmowania rzeczy ‘ze względu na’ (*secundum quid*) w traktacie etycznym jako pełnoprawnych metod analizy jest w świetle obecnych badań zjawiskiem niespotykanym w historii komentowania *Etyki nikomachejskiej*⁴².

WYKORZYSTANIE PROPORCJI W ETYCE

Kilvington posługuje się różnymi rodzajami proporcji⁴³, używając ich do kwantyfikowania cnót/wad etycznych w każdej kwestii. Rozważa na przykład, czy i w jaki sposób da się wyliczyć i porównać przyjemność czerpaną z dokonywania czynów cnotliwych⁴⁴ czy wartość etyczną czynów⁴⁵.

⁴² Warto nadmienić, że wszystkie z wymienionych narzędzi analitycznych bywają wykorzystywane w dziełach etycznych, zwykle jednak mają one drugorzędne, pomocnicze znaczenie. (Za tę uwagę dziękuję recenzentowi).

⁴³ Więcej na temat Kilvingtona teorii proporcji zob. JUNG 2002, 90–100; JUNG i PODKOŃSKI 2008, 81–101. Na temat rachunku proporcji u Kalkulatorów Oksfordzkich zob. SYLLA 1991, 308–327.

⁴⁴ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. III, 126: „Ad illud argumentum respondere posset aliquis et dicere quod verum est quod virtuosus debet delectari de sua operatione, et quod virtuosus habet delectari de sua delectatione, et sic in infinitum. Non tamen sequitur quod virtuosus habet in infinitum delectari, quia forte delectatio secunda habet esse in

Najbardziej rozwinięte i złożone analizy wykorzystujące teorię proporcji znajdują się w IX kwestii, poświęconej cnocie sprawiedliwości. Nawiązując do argumentacji i pojęć Arystotelesa, który w V księdze *Etyki nikomachejskiej*, omawiając charakter i rodzaje sprawiedliwości, posługuje się dwoma rodzajami proporcji: proporcją geometryczną i proporcją arytmetyczną⁴⁶, Kilvington prowadzi szczegółowe rozważania dotyczące cnoty sprawiedliwości i posiłkuje się różnymi rodzajami proporcji. Sprawiedliwość może być analizowana ze względu na obecność lub brak relacji. Sprawiedliwość ujęta bez odniesienia do czegokolwiek poza nią samą określana jest jako sprawiedliwość absolutna (*iustitia simpliciter, iustitia circa suum subiectum*), sprawiedliwość zaś analizowana jako odniesiona do bliźniego rozumiana jest jako sprawiedliwość w relacji (*iustitia ad alterum*)⁴⁷. Analizując te dwa rodzaje sprawiedliwości Kilvington odnosi się do dyskusji dotyczącej sposobu istnienia sprawiedliwości w relacji oraz specyfiki tej cnoty.

Wykorzystując terminologię Arystotelesa⁴⁸, Kilvington przedstawia również inny podział sprawiedliwości, wyróżniając sprawiedliwość rozdzielającą (*distributiva*), wyrównującą (*commutativa*) oraz polityczną (*legalis*). Wykorzystanie Arystotelesowego podziału samo w sobie nie jest nowatorskie, sposób jednak prowadzenia rozważań, wykorzystujący w nieomal wszystkich argumentach pojęcia proporcji arytmetycznej, geometrycznej, proporcji ciągłej oraz nieciągłej do analizy cnoty sprawiedliwości, jest zarówno oryginalne, jak też stosunkowo rzadko spotykane w komentarzach do *Etyki nikomachejskiej*. Ponieważ Kilvington wykorzystuje wyliczanie za pomocą proporcji jedynie do rozważań poświęconych sprawiedliwości wyrównującej i rozdzielającej, obecnie ograniczę się do omówienia tych dwóch

subdupla proportione ad primam, et tertia subdupla ad secundam, et sic deinceps, sicut est in partibus continui. Et ideo non sequitur ex praedictis quod virtuosus debeat in duplo plus delectari quam in principio”.

⁴⁵ Ibid., q. IV, 177-178: „Si voluntas libere etc., tunc voluntas libere posset producere actum malum et actum bonum, ergo libere potest producere actum de se indifferentem, bonum ex aliqua circumstantia, sicut ex praecepto legislatoris. Sit ergo A talis actus indifferens de se et fiat a Socrate libere cum tali circumstantia praecipientis vel huiusmodi. Et tunc sit B unus actus sub gradu multum intenso et bonus de se, et fiat B sub praecepto cum certo gradu, et faciat Socrates B actum. Et tunc arguitur sic: B est unus actus in infinitum melior quam A, ergo Socrates in infinitum plus merebitur per B quam per A. Antecedens patet, quia quaelibet pars proportionalis ipsius B secundum latitudinem in forma est de se bona, et cum hoc quaelibet pars proportionalis B cum aequali circumstantia praecipitur sicut A, ut suppono, ergo quaelibet pars proportionalis B est melior A; ergo totus B est actus in infinitum melior, quod est propositum.”

⁴⁶ ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska* (= ARYSTOTELES 2000), V, 3-4, 173-176; V, 5, 177-180.

⁴⁷ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. IX, 295-298; 308-309.

⁴⁸ ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska* (= ARYSTOTELES 2000), V, 3-4, 173-176; V, 6, 180-181.

rodzajów sprawiedliwości⁴⁹. Koncentrując się zasadniczo na dwóch pierwszych rodzajach sprawiedliwości, Kilvington przedstawia szereg przykładów, aby ostatecznie stwierdzić, że w działaniach sprawiedliwych nie należy kierować się wyliczaniem ilości, ale należy zastosować teorię proporcji, każde bowiem zadośćuczynienie dokonuje się nie według ilości, ale według proporcji⁵⁰. Zdaniem Kilvingtona, kiedy mamy do czynienia z rozdzielaniem zysków czy dóbr materialnych, czyli kiedy sprawiedliwość odnosi się do rzeczy, aby móc postępować sprawiedliwie, należy wyliczyć, ile pewnych dóbr należy się każdej z osób branych pod uwagę, posługując się proporcją arytmetyczną⁵¹. Okazuje się zatem, że sprawiedliwość rozdzielająca, dotycząca rzeczy materialnych, może być wyliczona za pomocą proporcji arytmetycznej. Kilvington podkreśla jednak, że kiedy rozdział rzeczy dokonuje się w związku z jakimś działaniem moralnie złym, sama proporcja arytmetyczna nie wystarcza, aby ocenić, czy dane działanie jest sprawiedliwe. Konieczne wtedy jest odwołanie do sprawiedliwości politycznej⁵². W przypadku działań niesprawiedliwych dokonywanych wobec ludzi, takich jak na przykład zabójstwo czy kradzież, proporcja arytmetyczna również nie jest wystarczająca, aby oddać sprawiedliwość poszkodowanemu, ponieważ nie uwzględnia różnic między osobami. Inaczej, jak twierdzi Kilvington, wystarczyłoby, aby złodziej oddał dokładnie tyle, ile ukradł⁵³. Co więcej, wykorzystanie jedynie sprawiedliwości rozdzielającej, aby dokonać zadośćuczynienia, także nie wystarcza. Aby oddać sprawiedliwość poszkodowanym, w przypadku osób należy wykorzystać również sprawiedliwość wyrównującą, posługując się proporcją geometryczną⁵⁴. Okazuje się zatem, że sprawiedliwości wobec

⁴⁹ Więcej na temat koncepcji sprawiedliwości u Kilvingtona zob. JUNG i MICHAŁOWSKA 2008, 117–129.

⁵⁰ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. IX, 301: „Item, Aristoteles in eodem capitulo 8, a postquam probavit quod contrapassum non est iustum neque in iustitia distributiva neque in commutative iustitia, incipit declarare qualiter sit verum contrapassum esse iustum dicens quod in communicationibus commutativis tale iustum continet in se contrapassum, sed hoc non erit secundum quantitatem, sed secundum proportionalitatem.”

⁵¹ Ibid., q. IX, 294–295, 301.

⁵² Ibid., q. IX, 307–308.

⁵³ Ibid., q. IX, 301: „vult tantum dicere quod in aequatione rerum semper servanda est proportionalitas arithmetica, non tamen est hoc servandum in nocentis personalibus, quia ibidem servanda est proportionalitas geometrica, ita quod quantitas nocentis habet diversificari penes condicionem personae. Istud enim, ut videtur prima facie, non sufficit, quia tunc fur sumens bona communia regni non foret aliter puniendus quam secundum proportionalitatem arithmetice, et ita tantum reddet quantum accepit, et talis non foret iustitia; immo magis occasio fieret aliis ad delinquendum si non aliter punirentur fures. Et consequentia patet, quia ibidem non est nocentium personale, sed sola subtractio rerum exteriorum”.

⁵⁴ Ibid., q. IX, 307: „Ad secundum principale: conceditur quod quaestio sit vera de iustitia

osób musi uwzględniać zarówno sprawiedliwość wyrównującą, jak i rozdzielającą, sprawiedliwy zaś potrafi umiejętnie ocenić sytuację i zdecydować, kiedy należy się posłużyć się sprawiedliwością wyrównującą, kiedy sprawiedliwością rozdzielającą, a kiedy nimi obiema⁵⁵.

Kilvington wykorzystuje wyliczanie za pomocą proporcji również w kwestii poświęconej zagadnieniu woli, zastanawiając się, czy wola w sposób wolny może wytworzyć akty złe, czy takie akty da się porównać wtedy, gdy dokonuje ich jedna osoba; czy takie akty da się porównać wtedy, kiedy dokonywane są przez różne osoby; czy da się porównać intensywność grzechu osób popełniających takie czyny. Istotną kwestią jest nie tyle, czy da się takie proporcje zbudować, co do tego bowiem Kilvington nie ma wątpliwości, ile jaka proporcja będzie najbardziej adekwatna w ocenie wartości czynów. W swoich analizach Kilvington bierze pod uwagę również czynniki dodatkowe, takie jak cel działania oraz okoliczności czynu i ich wartość etyczną:

Lecz można by argumentować tak: założmy, że Cynceron ze względu na cel dwakroć mniej dobry niż cel, ze względu na który działa Platon, popełnia podobny czyn jak Platon; i jeżeli Sokrates dwukrotnie ciężiej grzeszy niż Platon, w jakiej proporcji Sokrates grzeszyłby ciężiej niż Cynceron? Na to odpowiadam, że wtedy proporcja między grzechem Sokratesa i grzechem Cyncerona byłaby środkową w stosunku proporcji podwójnej, a taka proporcja jest nieznaną, gdy nie jest [proporcją] liczby do liczby. Na przykład 8 przekracza 4 w podwójnej proporcji, a jednak żadna liczba nie stanowi środka pomiędzy 8 i 4, tak że byłaby przekraczana przez 8 w tej samej lub równej proporcji, w jakiej inna liczba przekracza 4, ponieważ 6 przekracza 4 w proporcji $3/2$, a 8 przekracza 6 w proporcji $4/3$. Podobnie 5 przekracza 4 w proporcji mniejszej niż 8 przekracza 5, dlatego też żadna liczba nie stanowi środka, etc. — i tak też jest w założeniu. I dlatego potwierdzić należy w tym przypadku, że w tej samej proporcji Sokrates grzeszy ciężiej niż Cynceron, w której Cynceron grzeszy ciężiej niż Platon, a jednak Sokrates nie jest poruszany ku grzechowi przez coś zewnętrznego i grzeszy nie ze względu na jakikolwiek dobry cel; Platon zaś i Cynceron grzeszą ze względu na dobre cele. Ze względu na to odpowiada się na inną postać tego zagadnienia, gdy argumentuje

commutativa. Et ulterius conceditur quod talis iustitia habet fieri secundum proportionalitatem arithmetica.

⁵⁵ Ibid., q. IX, 312: „Ad quintum principale: dico quod iustitia commutativa in multis casibus et fere in omnibus requirit iustitiam distributivam ut sibi coniungatur, ut probat argumentum, et in huiusmodi casibus, nisi sibi coniungatur, sit alicui iniustitia, et ideo iustitia ut est commutativa solum respicit ad differentiam nocimenti et non ad personas, sed ut est distributiva, large loquendo de distributione tam in bonis quam in malis, respicit proportionem; una tamen non semper debet fieri sine alia, et si fiat, non erit iustitia. Et ideo dictum est in responsione ad quaestionem quod perfecte iustus est perfecte virtuosus et huiusmodi, non est ille qui utitur commutativa sine distributiva ubi ambae requiruntur. Unde ille qui est perfecte iustus quandoque debet temperare iustitiam unam cum alia.”

się, że Platon, kiedy działa, jest uniewinniony ze względu na jakiś dobry cel, a więc ze względu na cel dwakroć lepszy, bardziej będzie uniewinniony, mówię, że [takie rozumowanie] wynika ze względu na proporcje, ale nie w innym rozumieniu⁵⁶.

Kilvington jest przekonany, że proporcje porównujące wartości czynów różnych osób daje się zbudować, twierdzi jednak, że mają one charakter jedynie relatywny, gdyż porównanie o charakterze absolutnym nie leży w ludzkich możliwościach. Nie oznacza to jednak, że takie relatywne porównanie jest bezwartościowe, może ono bowiem służyć do zbudowania teoretycznego paradygmatu, który pozwoli na porównywanie w świecie ludzkim różnego rodzaju grzechów, ich intensywności oraz odpowiedzialności za czyny⁵⁷.

ZASTOSOWANIE METODY *SECUNDUM IMAGINATIONEM* W ETYCE

Metodą *secundum imaginationem*, jak zauważa Elżbieta Jung⁵⁸, Kilvington posługuje się już od swojego pierwszego komentarza — *Kwestii do Fizyki*. Polega ona na konstruowaniu możliwych do wyobrażenia przypadków występujących w przyrodzie i świecie ludzkim oraz na ich szczegółowej analizie⁵⁹. Zwykle towarzyszy jej zastosowanie zasady *ceteris paribus*, umożliwiającej tworzenie niezliczonej liczby przypadków, w których rozważamy jedynie zależność dwóch zmiennych przy zachowanych warunkach pozostałych *ceteris paribus*. Zmiana zmiennych czy warunków może zupełnie zmieniać sposób analizy i w końcowym efekcie dawać odmienne wyniki w ocenie danego przypadku. W opisie zjawisk fizycznych może potwierdzać prawdziwość lub fałsz twierdzenia opisującego dane zjawisko czy też tworzyć paradygmat; w analizie zjawisk etycznych może weryfikować lub falsyfikować ocenę moralną danego czynu, umożliwiać stworzenie zasady etycznej czy też pozwalać na klasyfikację działań moralnych. Jung zauważa, że w *Kwestiach do Fizyki* można wyróżnić dwa główne rodzaje wyobraźalnych przypadków, którymi posługuje się Kilvington: wyobraźalne (i zachodzące w przyrodzie) i hipotetyczne (niezachodzące w przyrodzie, ale logicznie po-

⁵⁶ MICHAŁOWSKA 2016, 136.

⁵⁷ Ibid., 137.

⁵⁸ JUNG 2016, 115–117.

⁵⁹ Więcej na temat zastosowania tej metody w późnośredniowiecznej filozofii przyrody zob. MURDOCH 1981, 92–94.

prawne, a zatem możliwe)⁶⁰. Jung wskazuje również na dalszą możliwą klasyfikację wyobraźalnych przypadków według kryterium coraz bardziej rosnącej hipotetyczności zjawiska: 1) zjawiska możliwe i obserwowalne w przyrodzie; 2) zjawiska nieobserwowalne, ale takie, które mogą zajść; 3) zjawiska nieobserwowalne, ale teoretycznie możliwe; 4) zjawiska, co do których nie mamy pewności i które są możliwe jedynie teoretycznie⁶¹. Podobnie jest w *Kwestiach do Etyki*, w których Kilvington wielokrotnie stosuje metodę *secundum imaginationem*. Wydaje się jednak, że w komentarzu etycznym stopniowość możliwości sytuacji przybiera nieco inny charakter. Mamy tutaj bowiem do czynienia z trzema rodzajami przypadków: 1) przypadki możliwe i obserwowalne; 2) przypadki bardzo trudne do zaobserwowania, ale takie, które mogą się wydarzyć; 3) przypadki nieobserwowalne, ale teoretycznie możliwe. W *Kwestiach do Etyki* brak przykładów na przypadki niepewne i możliwe jedynie teoretycznie.

Pierwszy z trzech powyższych rodzajów ilustruje przypadek przedstawiany w kwestii VII, poświęconej zagadnieniu cnoty hojności, w którym Kilvington analizuje, co to znaczy być hojnym. Kilvington zakłada, że Sokrates i Platon są potrzebującymi w równym stopniu, Cynceron zaś jest człowiekiem hojnym i ma do ofiarowania dwie rzeczy: A i B. A składa się z jednego elementu, B zawiera dwa elementy. Cynceron daje Sokratesowi A, Platonowi zaś B. Wydaje się, że Cynceron jest hojny, ponieważ datek dla jednego i dla drugiego wynika z jego nawyku hojności. Cynceron jednak, jak wnioskuje Kilvington, nie jest hojny, ponieważ nie daje według tego, ile się należy każdemu z potrzebujących, ponieważ daje nierówno, choć obaj, Sokrates i Platon, są potrzebujący w takim samym stopniu. Po tym wniosku Kilvington zmienia kilkakrotnie różne okoliczności i czynniki, stosując zasadę *ceteris paribus*, sprawdzając za każdym razem, w której z sytuacji Cynceron okazałby się rzeczywiście hojny. Na przykład konstruuje przypadek, w którym obaj, Sokrates i Platon, potrzebują otrzymać trzy rzeczy, albo przypadek, w którym Sokrates potrzebuje dwa razy więcej niż Platon, Cynceron zaś ma do zaoferowania jedynie dwie rzeczy, itd.⁶²

⁶⁰ JUNG 2016, 115–117.

⁶¹ Ibid.

⁶² RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. VII, 251: „Et probo quod non, quia cum medium in omni virtute debitis circumstantiis circumstantionet huiusmodi, videlicet quando oportet, prout oportet, et ita de aliis, sequitur quod liberalis in dando daret quando oportet, cui oportet et prout oportet, et sic de singulariis. Et hoc est falsum, quia sint Socrates et Plato duo aequaliter indigentes, et habeat Cicero liberalis duo danda, scilicet A et B, et sit A unum minimum et B duo minima, et det Cicero Socrati A et Platoni B. Tunc Cicero est liberalis,

Drugi z rodzajów przypadków, czyli trudny do zaobserwowania, ale możliwy, opisywany jest w drugim argumencie głównym tej samej kwestii, w którym Kilvington wprost posługuje się pojęciami *secundum imaginatio-nem* oraz *ceteris paribus*. Zakłada, że Sokrates i Platon znajdują się w takiej samej odległości od osoby hojnej i wydają się jej równie potrzebujący, hojny wszakże nakłania siebie do obdarowania Sokratesa i zmniejsza odległość do Sokratesa, aby go obdarować. W pewnej jednak chwili Platon zaczyna się wydawać bardziej potrzebujący niż Sokrates, a zatem człowiek hojny pragnie obdarować bardziej potrzebującego, czyli Platona. Kilvington podkreśla jednak, że ten przypadek jest jedynie wyobraźalny, ponieważ nie każde zmniejszenie odległości między hojnym a potrzebującym jest na tyle duże, aby było zauważalne (na przykład gdyby hojny przebywał w Himalajach, potrzebujący zaś w dorzeczu Nilu) i aby zmiana intensywności potrzeby stała się dla hojnego widoczna. Innymi słowy, może ono być tak małe, że nie spowoduje zauważalnej różnicy w intensywności potrzeby, choć taka różnica i zmiana intensywności potrzeby już zajdzie. Kilvington przekonuje jednak, że możemy taką sytuację sobie wyobrazić i ją analizować⁶³.

Za przykład trzeciego rodzaju przypadków konstruowanych przez Kilvingtona, czyli takich, które nie są obserwowalne, ale teoretycznie możliwe, posłużyć może często wykorzystywane przez Kilvingtona porównanie opisywanej sytuacji z analogiczną, w której jedyną zmianą jest dodanie bardzo dużej lub nieskończonej liczby podobnych przypadków. Na przykład porównanie sytuacji, w której ktoś jednocześnie dokonuje czynu rozrzutnego oraz czynu hojnego z sytuacją, w której ta sama osoba w ciągu jednego dnia dokonuje tysiąckrotnie czynu rozrzutnego oraz tysiąckrotnie czynu hojnego⁶⁴.

et dat ex habitu suae virtutis, et tamen non dat prout oportet etc. — quod probatur, quia Socrati aequaliter indigent cum Platone praecise dat subduplum, igitur non dat Cicero prout oportet. Et ponam quod uterque indigeat tribus minimis talibus. Tunc probo quod Cicero sic dando sit liberalis, quia Cicero in consimili casu non posset corrigere datum suum, igitur Cicero in sic dando debito minimo optime dedit quo potuit dare, igitur in sic dando fuit liberalis. Primum antecedens probo, quia Cicero si posset in consimili casu corrigere datum vel melius dare, tunc hoc foret vel tollendo seu auferendo Platoni aliquid et illud dando Socrati; sed sumere non posset minus a Platone quam unum minimum, quia non est minus minimo, et illud tale posset dare Socrati, igitur in consimili casu deberet Socrati dare duplum et Platoni subduplum, et sequitur idem quod prius. Istud argumentum potest verti multis modis, ut posito quod Socrates sit in duplo magis indigens quam Plato, et habeat Cicero duo minima danda, tunc illa duo minima vel dari deberent Socrati praecise vel unum Platoni et alterum Socrati. Reductio satis patet. Item, sint tres aequaliter indigentes, et habeat Cicero duo minima danda. Tunc vel unicuique illorum dabitur aliquid et tunc quilibet haberet minus minimo vel nullus aliquid haberet et ita non foret Cicero liberalis vel duo tantum habebunt et ita non foret distributum prout oportet”.

⁶³ Ibid., q. VII, 252.

⁶⁴ Ibid., q. II, 90.

ROZRÓŻNIENIE SENSÓW *SIMPLICITER/SECUNDUM QUID*
JAKO NARZĘDZIE BADAWCZE W ETYCE

Ujmowanie rzeczy ‘po prostu’/‘bezw warunkowo’ (*simpliciter*) i ‘ze względu na’ (*secundum quid*) jest jednym z najczęstszych narzędzi analitycznych *Kwestii do Etyki*. Kilvington posługuje się nim już w *Sofizmatach* w odniesieniu do zagadnienia błędu logicznego, który może być rozpatrywany *simpliciter* lub *secundum quid*⁶⁵. Podobnie jak w przypadku powyżej analizowanych procedur badawczych *simpliciter/secundum quid* nie było standardowym narzędziem wykorzystywanym w etyce, ale tradycyjnie należało do obszaru logiki średniowiecznej. Logicy średniowieczni, szczególnie od XIII stulecia, uczynili *simpliciter/secundum quid* jednym z kluczowych narzędzi wykorzystując Arystotelesowe rozróżnienie z *O dowodach sofistycznych*, gdzie Stagiryta stawia problem: „czy ten sam człowiek może jednocześnie kłamać i mówić prawdę”⁶⁶.

Metoda analizy sensów ‘bezw warunkowo’ i ‘ze względu na’ polega na rozważaniu danego zjawiska, działania lub przedmiotu etycznego z dwóch perspektyw: 1) bez uwzględniania jakichkolwiek czynników zewnętrznych, czy zmian mogących wpływać na ostateczną ocenę, czyli ‘bezw warunkowo’; 2) z uwzględnieniem jednego, kilku, wszystkich czynników np. danego działania lub też z uwzględnieniem jakiejś specyficznej dla danej przypadku cechy, warunku itd., czyli ‘ze względu na’. Wydaje się, że jest to jedno z najbardziej ulubionych narzędzi Kilvingtona, odnaleźć je bowiem można w każdej kwestii, czasem nawet wykorzystywane jest w jednej kwestii kilkakrotnie.

Ciekawym przykładem zastosowania rozróżnienia ujmowania rzeczy ‘po prostu’/‘bezw warunkowo’ i ‘ze względu na’ są analizy poświęcone działaniom dobrowolnym oraz niedobrowolnym. Odwołując się do koncepcji Arystoteles⁶⁷ podczas rozważań poświęconych zagadnieniu wolności czynów, Kilvington wskazuje, że w wśród działań zgodnych z wolą daje się wyróżnić czyny dobrowolne bezwarunkowo oraz dobrowolne pod pewnym względem⁶⁸. Niektóre działania, na przykład te powodowane strachem, nie są

⁶⁵ RICHARD KILVINGTON, *Sophismata*, Sophisma 48 [49], 137–151.

⁶⁶ ARYSTOTELES, *O dowodach sofistycznych* (= ARYSTOTELES 1990), 25, 510 (280b). Więcej na temat zastosowania tej procedury w logice średniowiecznej zob. SPADE 1987, 24–46; DUTILH NOVAES i READ, 2008, 175–191; SPADE 1988, 246–253.

⁶⁷ ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska* (= ARYSTOTELES 2000), 124 (1110b); 186 (11136a–b).

⁶⁸ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. III, 154–156.

dobrowolne bezwarunkowo, bo wywołuje je właśnie wystąpienie danych okoliczności, w tym przypadku strachu, są one więc albo skutkiem dodatkowym/ubocznym danego działania, albo środkiem do niego prowadzącym. Takie działanie, choć zgodne z wolą czy przyzwoleniem, nie jest jednak bezwarunkowo dobrowolne, ale dobrowolne ‘ze względu na’:

I to jest potwierdzone przez Filozofa w całej księdze III *Etyki*, gdzie Arystoteles pyta, po pierwsze, czy dobrowolne są takie działania, które są dokonywane z obawy przed większym złem, jak wyrzucenie [dobytku] podczas burzy, itd.; mówi [on], że takie działania nie są dobrowolne bezwarunkowo, lecz ze względu na [...] ⁶⁹.

Działanie analizowane pod kątem ‘bezwarunkowości’ może być albo jedynie dobrowolne, albo niedobrowolne, nie może być jednocześnie klasyfikowane jako dobrowolne i niedobrowolne. Inaczej rzecz się ma w przypadku oceny działań ‘ze względu na’. Te bowiem mogą jednocześnie być dobrowolne pod jednym względem i niedobrowolne pod innym. Jest to zagadnienie, które Kilvington analizuje już w *Sofizmatach*, odnosząc się do sensów ‘bezwarunkowo’ i ‘ze względu na’, gdzie twierdzi, że następujące dwa terminy ‘chcenie bezwarunkowe’ oraz ‘niechcenie bezwarunkowe’ nie są sprzeczne i mogą zachodzić jednocześnie, gdy w ich analizie uwzględnimy sens ‘ze względu na’ ⁷⁰.

Analogiczne wykorzystanie rozróżnienia sensów ‘bezwarunkowy’ i ‘ze względu na’ pojawia się w rozważaniach dotyczących cnoty hojności i jej wad: skąpstwa i rozrzutności. Kilvington zauważa, że czasem bywa tak, iż ktoś jednocześnie postępuje rozrzutnie wobec jednej osoby, podczas gdy wobec innej zachowuje się jak skąpiec, albo też jednego dnia postępuje hojnie, kolejnego zaś jest niebywale skąpy. Wydaje się zatem, że jest zarazem rozrzutny i skąpy ⁷¹. Rodzi się zatem pytanie, jak z perspektywy etycznej wyjaśnić i ocenić działania czy postawę takiej osoby i czy nie należy w tej sytuacji doszukiwać się istnienia innej, trzeciej wady, która umożliwiłaby zaklasyfikowanie, a w konsekwencji etyczną ocenę takiego postępowania. Przyjęcie istnienia trzeciej wady przyniosłoby jednak znaczne trudności. Po pierwsze, nie wiadomo, jak należałoby ją zaklasyfikować — czy bardziej

⁶⁹ Ibid., q. III, 155: „Et illud confirmatur per processum Philosophi III *Ethicorum*, a ubi Aristoteles quaerit primo numquid tales operationes sunt voluntariae quae propter timorem maiorum malorum operatae sunt, sicut in tempestatibus eiectiones etc., dicit quod tales operationes non sunt simpliciter voluntariae, sed secundum quid [...]”.

⁷⁰ Więcej na ten temat zob. M. MICHAŁOWSKA 2016b, 142–143.

⁷¹ RICHARD KILVINGTON, *Quaestiones super libros Ethicorum*, q. II, 90–92; 111–114.

bliska byłaby wadzie rozrzutności, czy wadzie skąpstwa. Po drugie, rodziloby niebezpieczeństwo poszukiwania i dodawania kolejnych wad. Kilvington, jako zwolennik Ockhamowego minimalizmu ontycznego, zdecydowanie odrzuca możliwość dodawania nowych wad czy też cnót do przyjętego już zestawu sformułowanego przez Arystotelesa. Pomocą służy mu rozróżnienie na bycie rozrzutnym lub skąpym ‘bezwarunkowo’ oraz ‘ze względu na’, które pozwala ocenić daną postawę człowieka, nawet jeśli jego działania mają charakter mieszany: czasem są wynikiem skąpstwa, a czasem rozrzutności. Takie rozwiązanie umożliwia Kilvingtonowi przyjęcie pewnego rodzaju relatywizm etycznego oraz uwzględnianie okoliczności w ocenie moralnej czynów i postaw. Pozwala to na uchwycenie dynamizmu, wielowymiarowości i zmienności podmiotu moralnego, który może się wahać, podejmować działania sprzeczne etycznie, zmieniać decyzję odnośnie do własnych działań, co *de facto* staje się istotnym elementem kształtowania charakteru moralnego.

*

Analiza zastosowanych przez Kilvingtona w *Kwestiach do Etyki* argumentów oraz metod badawczych dowodzi, że jest to tekst wyjątkowy nie tylko na tle czternastowiecznych komentarzy etycznych, ale w ogóle tradycji komentowania *Etyki nikomachejskiej*. Kilvington na dużą skalę wprowadza do problematyki etycznej wątki zaczerpnięte z obszaru logiki i filozofii przyrody, wykorzystując argumenty o charakterze *stricte* logicznym czy fizycznym w analizach zagadnień etycznych. Nie tylko odwołuje się do zjawisk fizycznych, ale wręcz przenosi schemat argumentacji z przykładów zjawisk zachodzących w przyrodzie do świata zjawisk etycznych. Warto podkreślić, że ten rodzaj argumentów jest stosowany przez Kilvingtona do uzasadniania etycznych twierdzeń na równi z argumentami etycznymi. Analogicznie Kilvington postępuje w przypadku procedur badawczych i narzędzi analitycznych zaczerpniętych z logiki i filozofii przyrody, które pojawiają się w tekście wielokrotnie i konsekwentnie są wykorzystywane w analizach problemów, służąc formułowaniu twierdzeń etycznych. Wydaje się również, że sposób argumentacji i metody przyjęte przez Kilvingtona w *Kwestiach do Etyki* nie mają na celu oceny moralnej konkretnych działań, ale raczej mają umożliwić konstruowanie zasad etycznych, zgodnie z którymi można by było zbudować pewien paradygmat pozwalający na ocenę moralną różnorodnych działań w obszarze moralności z uwzględnieniem różnych zmiennych oraz czynników je determinujących. Takie wykorzystanie argumentacji i metod w traktacie etycznym jest bez wątpienia pomysłem ciekawym,

można nawet zaryzykować stwierdzenie, że bezprecedensowym, i stanowi oryginalny wkład Kilvingtona w historię debat etycznych.

REFERENCJE

- ALBERTUS MAGNUS. 1891. *Ethicorum libri X* vol VII, w *Opera omnia*, ed. Auguste Borgnet. Paris: Vivres.
- ALBERTUS MAGNUS. 1968–1987. *Super Ethica commentum et Quaestiones*. W *Opera omnia*. Vol. 14/1-2. Wydał Wilhelmus Kübel. Cologne Aschendorff.
- ARISTOTELES. 1972. *Ethica Nicomachea (recensio pura)*. Ed. René Antoine Gauthier. Aristoteles Latinus XXVI.1-3. Leiden, Bruxelles: Brill.
- ARYSTOTELES. 1990. *O dowodach sofistycznych*. Przełożył Kazimierz Leśniak. W: ARYSTOTELES. *Dzieła wszystkie*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ARYSTOTELES. 2000. *Etyka nikomachejska*. Przełożyła Daniela Gromska. W: ARYSTOTELES. *Dzieła wszystkie*. T. 5. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ARYSTOTELES. 2003. *Fizyka*. Przełożył Kazimierz Leśniak. W: ARYSTOTELES. *Dzieła wszystkie*. T. 2, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DUTILH NOVAES, Catarina, i Stephen READ. 2008. „*Insolubilia* and the Fallacy *Secundum Quid et Simpliciter*”. *Vivarium* 46, 2: 175–191.
- GUALTERUS DE BURLEY. 1521. *Expositio super decem libros Ethicorum Aristotelis*. Venezia.
- JOHANNES BURIDANUS. 1513. *Quaestiones super decem libros Ethicorum Aristotelis*. Paris.
- JUNG, Elżbieta. 2000. „Works by Richard Kilvington”. *Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 67, 189–220.
- JUNG, Elżbieta. 2002. *Między filozofią przyrody a nowożytnym przyrodoznawstwem. Ryszard Kilvington i fizyka matematyczna w średniowieczu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- JUNG, Elżbieta. 2014. *Aristoteles na nowo odczytany. Ryszarda Kilvingtona Kwestie o ruchu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- JUNG, Elżbieta. 2016. „*Mathematics and the secundum imaginationem* procedure in Richard Kilvington”. *Przegląd Tomistyczny* 22: 109–120.
- JUNG, Elżbieta. 2016. „Richard Kilvington”. W: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Winter 2016 Edition). Edward N. Zalta (ed.). <https://plato.stanford.edu/entries/kilvington/>.
- JUNG, Elżbieta, i Monika MICHAŁOWSKA. 2008. „Jak być sprawiedliwym? Ryszarda Kilvingtona komentarz do *Etyki* Arystotelesa”. *Roczniki Filozoficzne* 56, 2: 117–129.
- JUNG, Elżbieta, i Robert PODKOŃSKI. 2008. „Kilvington on Proportions”. W: Joël BIARD i Sabine ROMMEVAUX (ed.). *Mathématiques et théorie du mouvement (XIVe – XVIe siècles)*, 81–101. Villeneuve d’Ascq: Presses Universitaires du Septentrion.
- KRETZMANN, Norman. 1988. „*Tu Scis Hoc Esse Omne Quod Est Hoc*. Richard Kilvington and the Logic of Knowledge”. W: Norman KRETZMANN (ed.). *Meaning and Inference in Medieval Philosophy*. Synthese Historical Library 32, 225–245. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- MICHAŁOWSKA, Monika. 2008. „Kilvington’s Concept of Prudence from Questions on Ethics”. *Mediaevalia Philosophica Polonorum* 37, 3: 85–94.

- MICHAŁOWSKA, Monika. 2011. „Kilvington’s Use of Physical and Logical Arguments in Ethical Dilemmas”. *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale* 22: 465–492.
- MICHAŁOWSKA, Monika. 2016a. „Introduction”. W: *Richard Kilvington’s Quaestiones super libros Ethicorum*. Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters. Vol. 121, 1–60. Leiden: Brill, 2016.
- MICHAŁOWSKA, Monika. 2016b. *Woluntarystyczny dynamizm, czyli koncepcja woli w Kwestiach do Etyki Ryszarda Kilvingtona*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- MURDOCH, John. 1981. „Scientia Mediantibus Vocibus: Metalinguistic Analysis in Late Medieval Natural Philosophy”. W: Jan BECKMANN i Wolfgang KLUXEN (red.). *Sprache und Erkenntnis im Mittelalter. Akten des VI. Internationalen Kongresses für Mittelalterliche Philosophie der Société Internationale pour L’Étude de la Philosophie Médiévale, 29. August – 3. September 1977 in Bonn*, 73–106. Berlin: de Gruyter.
- RICHARD KILVINGTON. 1990. *The Sophismata of Richard Kilvington (Auctores Britannici Medii Aevi 12)* (text edition). Ed. Barbara Kretzmann i Norman Kretzmann. Oxford: Oxford University Press 1990.
- RICHARD KILVINGTON. 2016. *Quaestiones super libros Ethicorum*. Ed. Monika Michałowska. Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters. Vol. 121. Leiden: Brill.
- RICHARD KILVINGTON. Paris, Bibliothèque nationale de France, Ms. lat. 3222, fols. 111v-116v.
- RICHARD KILVINGTON. *Quaestiones super Physicam*, Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, cod. lat. VI 72 (2810).
- SHARPE, Richard. 2001. *A Handlist of the Latin Writers of Great Britain and Ireland before 1540*. Turnhout: Brepols.
- SPADE, Paul Vincent. 1987. „Five Early Theories in the Mediaeval *Insolubilia*-Literature”. *Vivarium* 25, 1: 24–46.
- SPADE, Paul Vincent. 1988. „Insolubilia”. W: Norman KRETZMANN, Anthony KENNY, Jan PINBORG i Eleonore STUMP (eds.). *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy. From the Rediscovery of Aristotle to the Disintegration of Scholasticism, 1100-1600*, 246–253. Cambridge: Cambridge University Press.
- SYLLA, Edith D. 1991. *The Oxford Calculators and the Mathematics of Motion 1320–1350. Physics and Measurements by Latitudes*. Harvard Dissertations in the History of Science. New York: : Garland Publishing.
- THOMAS AQUINAS. 2011. *Sententia libri Ethicorum*. W: *Corpus Thomisticum*, ed. Roberto Busa. <http://www.corpusthomisticum.org/iopera.html> — *Sententia libri Ethicorum*. Libri 1–10. Textum adaequatum Leonino 1969 edito ex plagulis de prelo emendatum ac translatum a Roberto Busa SJ in taenias magneticas denuo recognovit Enrique Alarcón atque instruxit.

RYSZARDA KILVINGTONA KWESTIE DO ETYKI
– NOWE ARGUMENTY I PROCEDURY BADAWCZE W CZTERNASTOWIECZNYM
DYSKURSIE ETYCZNYM

Streszczenie

Ryszard Kilvington jako jedyny ze szkoły tzw. Kalkulatorów Oksfordzkich napisał komentarz do *Etyki nikomachejskiej* Arystotelesa. Powstałe w 1332 r. *Kwestie do Etyki* są jednak komentarzem niestandardowym z kilku powodów. Po pierwsze, Kilvington wbrew przyjętej tradycji ko-

mentowania *Etyki nikomachejskiej* nie odnosi się do wszystkich ksiąg ani zagadnień dzieła Stagiryty. Po drugie, wybrane zagadnienia traktuje z różnym zainteresowaniem — niektóre analizuje niezwykle wnikliwie, innym poświęca znacznie mniej miejsca. Po trzecie, w komentarzu na niespotykaną wręcz skalę wykorzystuje argumentację zaczerpniętą z obszaru logiki i filozofii przyrody oraz stosuje procedury badawcze standardowo wykorzystywane w traktatach logicznych, jak i tych dotyczących filozofii przyrody. Pozwala mu to na przyjęcie nader oryginalnej perspektywy w analizach problemów etycznych. W artykule wskazuję na strukturę komentarza oraz charakterystyczny dla tego tekstu układ kwestii, omawiam specyfikę argumentacji wykorzystywanej w *Kwestiach do Etyki* oraz analizuję wykorzystywane przez Kilvingtona procedury badawcze, takie jak rachunek proporcji, metoda *secundum imaginationem* oraz rozróżnienie sensów *simpliciter* i *secundum quid*, wskazując na ich zastosowanie w dyskursie etycznym.

RICHARD KILVINGTON'S *QUESTIONS ON THE ETHICS*:
NEW ARGUMENTS AND RESEARCH PROCEDURES
IN FOURTEENTH CENTURY ETHICAL DISCOURSE

S u m m a r y

Richard Kilvington was the only Oxford Calculator who wrote a commentary on Aristotelian *Nicomachean Ethics*. Composed in 1332 *Questions on the Ethics* are an extraordinary commentary for several reasons. First, against a well-established tradition of ethical commentaries, Kilvington does not comment on all the books of *Nicomachean Ethics*. Nor does he refer to all the most important issues debated by Aristotle. Secondly, the analyses of the problems chosen for treatment vary in length, which means that some issues are debated meticulously, others deserve less attention. Finally, Kilvington uses arguments and methods taken from the fields of logic and natural philosophy in a way and scale unprecedented for ethical commentaries. It allows him to take an original and unique perspective in analyzing ethical issues. In the article I point out the structure of the text and the characteristic scheme of a question of *Questions of the Ethics*. Then, I describe the specificity of the arguments used in the text. Finally, I analyze the methods employed by Kilvington in debating ethical problems, namely the calculus of *compounding ratios*, *secundum imaginationem* procedure, and *simpliciter/secundum quid* tool, showing how they served analyzing ethical dilemmas.

Słowa kluczowe: Ryszard Kilvington; *Kwestie do Etyki*; etyka czternastowieczna; metody badawcze; logika i fizyka.

Key words: Richard Kilvington; *Questions on the Ethics*; 14th century ethics; methods; logic and physics.

Information about Author: Dr. hab. MONIKA MICHAŁOWSKA — Department of Bioethics at the Medical University of Lodz; address for correspondence: ul. Lindleya 6, 90-131 Łódź; e-mail: monika.michalowska@umed.lodz.pl. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9415-389X>.